

GOLI OTOK

**KRATKI VODIČ KROZ POVIJEST LOGORA
NA GOLOM OTOKU**

Regionalni ured Zaklade Friedrich Ebert u Zagrebu

Zaklada Friedrich Ebert (FES) najstarija je politička zaklada u Njemačkoj s bogatom tradicijom socijalne demokracije koja seže od 1925. godine. Rad naše političke Zaklade usredotočen je na temeljne ideje i vrijednosti socijalne demokracije: slobodu, pravdu i solidarnost. To nas povezuje sa socijalnom demokracijom i nezavisnim sindikatima.

Regionalni ured zaklade Friedrich Ebert u Zagrebu otvoren je 1996. godine i odgovoran je za projekte u Hrvatskoj i Sloveniji. Glavne sastavnice našeg rada su jačanje demokratskih ustanova, rasprava o konceptima ekonomskih i društvenih reformi, međuetničko pomirenje i dijalog, podrška i promicanje aktivnosti sindikata, podrška organizacijama za razvoj aktivnog i pluralističkog civilnog društva.

Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću

Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću osnovan je 2004. godine s ciljem poticanja procesa društvenog suočavanja s prošlošću te jačanja javnog dijaloga o traumatičnim povijesnim događajima koji su obilježili hrvatsko i europsko društvo u 20. stoljeću. Posebnu pažnju Documenta pritom posvećuje stradanju pojedinaca i društvenih skupina u ratovima te žrtvama ideološki motiviranog nasilja na prostoru Hrvatske i susjednih zemalja.

U izgradnji demokratskog pluralizma i društva mira Documenta surađuje sa širokim krugom javnih institucija, nevladinih organizacija i medija u Hrvatskoj i drugim zemljama. Aktivnosti Documente organizirane su u tri temeljna programa: (1) Dokumentiranje, (2) Javni dijalog i javne politike te (3) Unaprjeđenje sudskih standarda i praksi.

GOLI OTOK

KRATKI VODIČ KROZ POVIJEST LOGORA NA GOLOM OTOKU

dr. sc. Martin Previšić

docent na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu

dr. sc. Boris Stamenić

koordinatorka programskog područja "Kultura sjećanja"
Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću

Vladi Bralić, dipl. ing. arh

doktorand na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu

Sadržaj

Zašto je potrebna publikacija o Golom otoku	2
Zašto njegujemo sjećanje na Goli otok	3
Povijesni kontekst nastanka logora na Golom otoku	5
Goli otok 1949. - 1956.	7
Goli otok 1956. - 1988.	9
Obilazak Golog otoka u 60 minuta	10
1 - Pristanište	12
2 - Hotel	13
3 - Velika žica	14
4 - Centar logorske samouprave	15
5 - Petrova rupa	16
6 - Spremnik za vodu	17
7 - Radionice	18
8 - Kamena zgrada	19
Ženski logori	21
Goli otok - jugoslavenska javna tajna	25
Goli otok u suvremenoj hrvatskoj kulturi sjećanja	27
Literatura	31
Geografska karta Golog otoka	32

Zašto je potrebna publikacija o Golom otoku

Za Zakladu Friedrich Ebert, instituciju koja se bavi političkim obrazovanjem, povijest je uvijek mjesto učenja – tko se suočava s poviješću, trebao bi to raditi s dvostrukim spoznajnim interesom: prije svega kako bi shvatio što se i kada, iz kojih razloga i s kojim posljedicama dogodilo, ali i kako bi iz povijesti izvukao pouke za sadašnjost i budućnost. Zaklada je, sa svojim odjelom za povijest, dala opsežan doprinos istraživanju povijesti fašizma u Njemačkoj, povijesti radničkog pokreta i njegovih središnjih protagonista te društvenoj povijesti.

Na tragu kritičke povijesne znanosti Zaklada Friedrich Ebert ovom brošurou koju je priredila želi pridonijeti razumijevanju događaja na malome jadranskom otoku – Golom otoku – te omogućiti da se iz opisanih zbivanja, struktura i sveza izvuku pouke za sadašnjost i budućnost.

Veselit će nas budu li čitatelji i čitateljice ove brošure, s njome u prtljazi, posjetili Goli otok i budu li s ljepotama prirode osjetili i ljudske patnje koje su se ovdje dogodile. Suočavanje s poviješću Golog otoka doprinosi tome da se ne zaborave patnje zatvorenika koji su tamo bili zatvoreni u razdoblju od 1949. do 1956. Posjetitelji otoka tako će osvijestiti da nije prihvatljivo oduzeti slobodu ljudima zbog toga što razmišljaju drukčije od vladajućih. Na koncu, nadamo se da će ih ova brošura ohrabriti kako bi se zauzeli za slobodu i solidarnost, a protiv nepravde i represije – bez obzira gdje se one zbivaju. Pri tome smo svjesni da Goli otok ne može simbolizirati sva ona mjesta na svijetu gdje su se događale daleko veće strahote. Srdačno zahvaljujem autorima publikacije, Martinu Previšiću, Vladiju Braliću i Borisu Stameniću, koji su ovo važno povijesno istraživanje učinili dostupnim širem krugu čitatelja. Zahvaljujem također Vesni Ibrišimović na grafičkom dizajnu publikacije te Blanki Smoljan iz Zaklade Friedrich Ebert na njenom predanom radu u pozadini bez kojeg se ova brošura ne bi pojavila.

Türkan Karakurt

Direktorica ureda Zaklade Friedrich Ebert u Zagrebu

Zašto njegujemo sjećanje na Goli otok

Goli otok je mjesto obilježeno represijom jugoslavenskog komunističkog režima nad tisućama pojedinaca koji su na otoku bili zatočeni. Negostoljubivi i nenaseljeni otok između Raba i Senja predstavlja jedno od simbolički najvažnijih mjesta u suvremenoj povijesti Hrvatske, odnosno bivše Jugoslavije. No od nekadašnjeg logora, kasnije zatvora na Golom otoku, ostale su tek derutne i devastirane zgrade po kojima zimi pasu ovce, a ljeti šetaju turisti u potrazi za iskustvom “jadranskog Alcatraza” koje im prodaju turističke agencije i lokalni brodari.

Iako su za Goli otok gotovi svi u Hrvatskoj čuli, rijetki o njemu mogu reći više od nekoliko smislenih rečenica. Jedan od važnijih razloga ovog nesrazmjera je i donedavni manjak širokoobuhvatnih znanstvenih istraživanja Golog otoka. Objavom knjige “Povijest Golog otoka” dr. Martina Previšića početkom 2019. godine učinjen je veliki iskorak u znanstvenom istraživanju ove važne teme. No Previšićeva knjiga od šestotinjak stranica svojim opsegom uvelike nadilazi potrebe za informiranjem prosječnog posjetitelja, odnosno šire javnosti.

Ova brošura nastala u suradnji s dr. Martinom Previšićem predstavlja kratki uvod u tematiku političke povijesti Golog otoka te vodič po dijelu otoka koji posjetitelji najčešće obilaze. Rezultati višegodišnjeg znanstvenog istraživanja dr. Previšića čitateljima su predstavljani na razumljiv i jednostavan način primjeren čitateljima koji nemaju predznanja o Golom otoku ili o političkoj povijesti Hrvatske.

Pored pružanja osnovnih informacija o logoru, kasnije zatvoru na Golom otoku, cilj ove brošure je potaknuti čitatelje na razmišljanje o ideološki motiviranom nasilju u okvirima različitih režima na području Hrvatske u 20. stoljeću. Ujedno želimo naglasiti važnost očuvanja ljudskih prava i sloboda svakog pojedinca te potaknuti empatiju prema žrtvama političkog i ideološkog nasilja.

Obrazovanje javnosti uz poticanje kritičke refleksije i javnog dijaloga smatramo temeljnim postulatima izgradnje društveno svjesnih građana spremnih suprotstaviti se kažnjavanju slobode riječi, mišljenja i djelovanja u okvirima ustavno-pravnog poretka. Ovom brošurou o Golom otoku želimo pridonijeti izgradnji društva utemeljenog na demokratskim i građanskim vrijednostima, društva u kojem se Goli otok više nikada neće dogoditi.

Dr. Boris Stamenić

POVIJESNI KONTEKST NASTANKA LOGORA NA GOLOM OTOKU

Komunistička Jugoslavija bila je jedna od najodanijih sljedbenica Sovjetskog Saveza u godinama po završetku Drugog svjetskog rata. Jugoslavenski komunisti nastojali su kopirati sovjetske modele u politici, kulturi, ekonomiji, sudstvu, kao i u mnogim drugim poljima. Staljinove slike bile su uobičajen prizor u raznim državnim institucijama, a bezgranično veličanje Sovjetskog Saveza i njegovog vođe ispunjavali su javni prostor. No, pritom su jugoslavenski komunisti bili vođeni uvjerenjem da moraju jačati svoju regionalnu ulogu i širiti komunizam preko granica Jugoslavije. Takva politika dovela ih je u sukob sa Sovjetskim Savezom kojem nisu odgovarale jugoslavenske samostalne akcije u Grčkoj, Bugarskoj i Albaniji. Dana 28. lipnja 1948. godine, Sovjeti su objavili Rezoluciju Informbiroa s ciljem pritiska na Jugoslaviju i smjene tadašnjeg rukovodstva, međutim, do pada vrha Komunističke partije nije došlo. Kako je do tada sukob bio tajan, objava Rezolucije Informbiroa izazvala je šok među građanima zemlje. Nakon tri godine intenzivne staljinizacije Jugoslavije bilo je teško prihvatiti činjenicu da Sovjetski Savez i Staljin nisu više prijatelji. Sovjeti su nakon toga izolirali Jugoslaviju, ekonomski i diplomatski, a bilo je čak i naznaka vojne intervencije. Istovremeno, u zemlji su se počeli pojavljivati ibeovci, pristalice Sovjetskog Saveza ali i ljudi zbunjeni novonastalom političkom situacijom. Pola godine nakon objave Rezolucije Informbiroa, kada je postalo jasno da pomirenja sa Sovjetskim Savezom neće biti i da se može očekivati samo daljnje pogoršanje odnosa, jugoslavenski komunisti su krenuli u obračun sa stvarnom i potencijalom opozicijom u svojim redovima i započeli organizaciju logorskoga i zatvorskog sustava za zatvaranje ibeovaca od kojih je najveći bio logor na Golom otoku, osnovan u srpnju 1949. godine.

Brojni otoci širom svijeta u povijesti su služili kao mjesta zatvaranja političkih protivnika. Izolirani jadranski otok smješten daleko od istočnih granica zemlje nametnuo se jugoslavenskoj tajnoj policiji, koja se u to vrijeme zvala Uprava državne bezbednosti (UDBA), kao logično rješenje

za izolaciju stvarnih i navodnih Staljinovih pristaša. Naime, na otoku nije bilo pitke vode niti pogodnog tla i klime, pa nije bio naseljen niti je bio prikladan za razvoj poljoprivrede, osim za povremeni ribolov i ovčarstvo. Unatoč položaju u relativno gusto naseljenom dijelu Jadrana, Goli otok površine 4,54 km² ostao je pust. Najveći dio otoka nezaštićen je od čestih udara jake bure, dok je samo jedan dio jugozapadne obale Golog otoka djelomično zaštićen. Upravo na ovom dijelu otoka nastao je prirodni pristup otoku gdje je kasnije prilikom izgradnje logora niknula luka. Ostatak nepristupačne obale, posebice sjevernu i istočnu stranu otoka, karakteriziraju nizovi klisura visokih oko 200 metara i dugih oko 4 km. Najviši vrh otoka je Glavina (227 m), dok okolne dubine mora sežu do 30 metara, a najveća dubina zabilježena je pod istočnom obalom, čak 103 metra dubine. Ove karakteristike činile su otok prirodno izoliranim.

Geološka građa u kojoj dominiraju stijene vapnenca ponajviše je utjecala na nepostojanje izvora vode ili stalnih površinskih tokova na otoku, pa je uslijed toga i otočka vegetacija ostala siromašna. Kamene obronke tek sporadično prekrivaju suhi travnjaci. Na jugozapadnom dijelu Golog otoka, koji je nešto zaštićeniji od udara vjetra, nakon osnivanja logora započelo se s pošumljavanjem. Pošumljene površine danas predstavljaju jedini "zeleni" dio otoka.

I sama klima otoka sugerirala je da je Goli otok prihvatljivo mjesto za logor ovog tipa. Prema klasifikacijama otokom dominira umjerena topla i vlažna klima s vrućim ljetom. Zimi su vrlo česti udari bure brzine do 150 km/h kada temperatura pada do -8 °C.

Kada se u obzir uzmu sve navedene geografske odrednice, Goli otok je bio pogodno mjesto za osnivanje logora, a surovi klimatski uvjeti usjeći će se u sjećanju logoraša kao jedna od glavnih karakteristika logora.

GOLI OTOK 1949. - 1956.

Goli otok bio je najveći logor u sustavu logora i zatvora za zatvaranje ibeovaca. U šest godina njegova postojanja kroz njega je prošlo oko 13 000 osoba te je na razne načine na otoku umrlo 287 osoba. U razdoblju od 1949. do 1956. postojalo je nekoliko manjih logora na Golom otoku, tri za muškarce i jedan za žene. Jugoslavenska tajna policija (UDBA) rukovodila je logorom prisiljavajući logoraše da maltretiraju druge logoraše. Čitav sustav Golog otoka temeljio se na ideji da logoraš mora prokazivati druge Staljinove pristalice na kopnu te fizički i verbalno napadati one logoraše koji još podržavaju Sovjetski Savez. Na Golom otoku je postojao čitav proizvodni pogon gdje su logoraši radili u teškim uvjetima; kamenolomi, pilane, izrada namještaja, vađenje pijeska, popravci manjih brodova, proizvodnja pločica, itd. Logoraši su veći dio dana radili u nekom od ovih proizvodnih pogona i tako tajnoj policiji priskrbljivali zaradu. Logor je zatvoren krajem 1956. godine prestankom sukoba sa Sovjetskim Savezom.

Kada je riječ o konkretnim logorima (tzv. radilištima) na Golom otoku, treba naglasiti da je u relativno kratkom razdoblju od 1949. do 1956., nakon objave Rezolucije Informbiroa 1948., ondašnja vlast za potrebe tzv. političkog preodgoja kažnjenika (ibeovaca) izolirani otok pretvorila u tajni logor. U svega nekoliko godina na otoku su u najvećoj tajnosti podignute i uređene različite građevine u svrhu prihvata kažnjenika, a vrlo brzo bit će ustrojen i industrijski pogon koji je imao višestruke funkcije.

Organizirajući pomno odabrana mjesta za izolaciju kažnjenika opasana bodljikavom žicom ili visokim zidom, nastambe za njihov grupni smještaj, pojedinačne ćelije (samice), upravne zgrade za isljednike i službu osiguranja, bunkere i stražarnice za čuvare te površine za prisilan rad (kamenolomi, površine za pošumljavanje otoka, poljoprivredne površine), oblikovani su prostori prilagođeni posebnom otočnom krajobrazu, ali i strogo namijenjeni temeljnoj funkciji logora. Svi ti prostori i građevine omogućavali

su provedbu izoliranog života, uspostavljanje logorske discipline i provedbu piramidalnog sustava upravljanja i nadzora kako bi u najvećem mogućem stupnju osiguravali osnovnu političku funkciju logora: politički preodgoj kažnjenika.

Na Golom otoku postojala su četiri logora. Prvi logor „Stara Žica“ u trajanju od 1949. do 1950., drugi logor „Velika žica“ u trajanju od 1950. do 1954. i treći golootočki logor (R-5 ili ženski logor) koji je trajao od 1951. do 1952. godine, svi oni su bili smješteni iznad prirodnih uvala Tatinja, Vela Draga i Vela Senjska usred ogoljelog kamenog krajolika otoka i to na osobitom mjestu kamenih udolina koje su oblikovale kraške bujice pa su tako stvorile prirodno mjesto za logore.

Za razliku od ostalih golootočkih logora, četvrti logor „Petrova rupa“ koji je postojao od 1950. do 1954. nalazio se u unutrašnjosti otoka. Međutim, taj potpuno izolirani logor namijenjen „nepopravljivim ibeovcima“ bio je skriven od ostalih logora na Golom otoku kako bi se ova skupina posebnih ibeovaca izolirala od drugih kažnjenika. Tako je nastao logor u napuštenoj rudarskoj jami koja je izbušena u razdoblju između dva svjetska rata kada su se vršili rudarski iskopi prilikom traženja boksitne rude.

Treba naglasiti da je Goli otok bio najveći logor za internaciju stvarnih i navodnih Staljinovih pristaša na kojem je internirano najviše osoba. Međutim, on nije bio jedini. Osim njega postojala su dva logora na otoku Grguru, jedan za žene i jedan za oficire Jugoslavenske armije. Osim toga, ibeovci su internirani u zatvore u Bileći, Požarevcu, Staroj Gradšci, zatvor na otoku Ugljanu te u logor Ramski rit blizu granice s Rumunjskom. No logor na Golom otoku jedini je funkcionirao kao mjesto internacije ibeovaca tijekom cjelokupnog trajanja sukoba od 1949. do 1956. godine. Pod optužbom za podršku Staljinu tijekom navedenog razdoblja ukupno je u Jugoslaviji zatvoreno 15 737 osoba u različite logore i zatvore.

GOLI OTOK 1956. - 1988.

Treba razlikovati logor na Golom otoku koji je ustrojen s ciljem „političkog preodgoja“ ibeovaca i kasniji zatvor Goli otok. Prvotni logor bio je pod direktnom upravom savezne Udbe dok je kasniji zatvor bio u nadležnosti republičkog SUP-a (Sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske). I sam ustroj i smisao kasnijeg zatvora bio je drukčiji, baš kao i struktura zatvorenika.

Nakon završetka sukoba sa Staljinom Goli otok je privremeno zatvoren, ali je jugoslavenska tajna policija zaključila da je proizvodni pogon na otoku previše profitabilan da bi ga napustila. Iako je još 1953. godine logor na Golom otoku (do tada nazivan „Radilište Mermer“), dobio novo ime „Kazneno popravni dom Rab - Goli otok“, tek je nakon 1956. godine tamo profunkcionirao zatvor za delikvente, mlađe punoljetnike, kriminalce i političke zatvorenike. Današnji izgled ostataka Golog otoka dobrim dijelom datira iz vremena zatvora na Golom otoku, iako postoje brojne zgrade koje su preživjele iz vremena logora. Kaznena ustanova na Golom otoku je zatvorena 1988. godine, a potom je gotovo u potpunosti devastirana.

Zatvorske zgrade na prostoru nekadašnjeg logora „Velika žica“
Autor fotografije: Darko Bavoljak

OBILAZAK GOLOK OTOKA U 60 MINUTA

- 1** Pristanište
- 2** Hotel
- 3** Velika žica
- 4** Centar logorske samouprave
- 5** Petrova rupa
- 6** Spremnik za vodu
- 7** Radionice
- 8** Kamena zgrada

1

PRISTANIŠTE

Brodovi s logorašima, ali i raznim materijalima, najčešće su isplivljavali iz luke Bakar i stizali u „Pristanište“ na Golom otoku koje je formirano prilikom izgradnje logora 1949. godine. Ubrzo su izgrađene razne gospodarske zgrade te pripadajuća infrastruktura male luke, a na otoku je i izgrađeno i malo remontno brodogradilište.

„Pristanište“ je ostalo u lošem sjećanju logoraša jer je blizu njega počinjao špalir, dvored logoraša, koji je ponekad brojio i više od tisuću ljudi kroz koji su novopridošli logoraši prolazili i bivali tučeni. Zabilježeni se brojni smrtni slučajevi logoraša koji nisu izdržali špalir.

Pristanište na Golom otoku
Autor fotografije nepoznat, izvor: Arhiv Udruge Goli otok "Ante Zemljar"

2

HOTEL

Zgrada tzv. "Hotela"
Autor fotografije nepoznat, izvor: Arhiv Udruge Goli otok "Ante Zemljar"

Tzv. „Hotel“ je zgrada izgrađena tijekom 1950. godine. Služila je kao smještajni objekt za isljednike pripadnike Udbe (1. kat) te prostor za isljeđivanje logoraša i objed (prizemlje). Današnja šuma oko zgrade „Hotela“ rezultat je pošumljivanja od 1950. godine. Naime, uspostavljanje logora promijenilo je Goli otok i njegov okoliš, nije samo utjecalo na logoraše na njemu. Prostor ispred zgrade izvorno je bio kameni krš, kako se vidi na fotografiji. Uprava logora htjela je pošumiti Goli otok ili bar njegove dijelove gdje je to bilo moguće. Zemlja je dovožena s obližnjih otoka te korištena za sadnju drveća, uglavnom borova. Tajna policija i tu je spajala politički preodgoj i prisilni rad. Logoraši su morali satima stajati na mjestu kako bi svojim tijelima štitili sadnice od jakog sunca.

Porastom broja uhapšenih ibeovaca povećao se i broj logoraša na Golom otoku. Time su smještajni kapaciteti u prvom logoru „Staroj žici“ postali nedostadni pa je uprava logora odlučila sagraditi drugi veći logor, poznat pod nazivom „Velika žica“ odnosno „Žica“. Logor je izgrađen 1950. godine i imao je više od 20 zidanih paviljona od kojih je svaki mogao primiti oko 250 kažnjnika. „Velika žica“ je bila okružena bodljikavom žicom sa stražaricama, a postojalo je i malo pristanište. Tu su također izgrađene zgrade za kulturnu sekciju, kuhinja, skladišta, sanitet, itd. Nakon zatvaranja logora upravo je „Žica“ rekonstruirana te je na ovom mjestu formiran zatvor KPD Goli otok. Originalne građevine vidljive na fotografiji su uništene. Današnji izgled lokaliteta u velikoj mjeri oslikava izgled zatvora iz kasnijih desetljeća.

Logor „Velika žica“
Autor fotografije nepoznat, izvor: Arhiv Udruge Goli otok „Ante Zemljar“

Zgrada centra logorske samouprave
Autor fotografije: Darko Bavoljak

Logor na Golom otoku imao je specifičnu upravnu strukturu. Sama Udba, jugoslavenska tajna policija, gotovo nikada nije bila prisutna unutar samog logora. Ona je ustrojila sustav logorske samouprave gdje su privilegirani logoraši upravljali ostalim kažnjenicima. Ustrojen je i čitav sistem privilegiranja i interne logoraške hijerarhije koji je bio poluga „političkog preodgoja“. Zgrada „Centra“, vrha logoraške samouprave, jedna je od rijetkih autentičnih zgrada u „Žici“. Tu su šefovi logorske samouprave koordinirali zadatke dobivene od Udbe, provodili su u djelo radne planove ili primali logoraše i suradnike. Ovo mjesto bilo je posebno omrzuto među logorskom populacijom. Naime, zatočenici su dobro znali da su podobni logoraši smješteni u „Centru“ produžena ruka Udbe. Rukovodstvo „Centra“ imalo je brojne privilegije o kojima su obični logoraši mogli samo sanjati: krevete, neograničenu hranu i piće, pa čak i alkohol. Nisu morali raditi, ali su naređivali. Inače, slični organizacijski modeli, gdje logoraši upravljaju logorašima u ime uprave, mogli su se naći i u nacističkim logorima, kao i u sovjetskim gulazima.

Ostaci logora "Petrova rupa"
Autor fotografije: Darko Bavljak

Logor "Petrova rupa", alternativnih naziva „R-101“ i „Manastir“ sastojao se od jedne velike barake gdje je bilo internirano oko 130 osoba te manje zidane zgrade za logorsku kuhinju. Logor je izgrađen u jami dubine destak metara, kakvih je u svrhu potrage za boksitnom rudom u razdoblju između dva svjetska rata na Golom otoku iskopano nekoliko. Zatočenici su mahom bili tvrdokorni i beovci, stari komunisti, lideri Komunističke partije Jugoslavije prije dolaska Tita na vlast, osobe s dugim stažem u Sovjetskom Savezu, proslavljeni partizanski komandanti, itd. Svi oni zbog svog dugog partijskog staža bili su neskloni Titu i mahom su podržali Staljinovu stranu. Kako bi ih se izoliralo od ostalih logoraša, smješteni su na ovo usamljeno mjesto gdje su bili podvrgnuti jakoj torturi. Logor je nakon rasformiranja zatrpan. Fotografija prikazuje lokaciju na kojoj se najvjerojatnije nalazio logor „Petrova rupa“.

Logoraši pamte žeđ kao jedan od najtežih problema na Golom otoku. Stoga je jedna od najboljih pozicija koju je logoraš mogao dobiti u logoru bila uloga „vodara“. Vodari su bile osobe koje su imale zadatak dijeliti vodu tijekom objeda ili rada. Vodar je imao moć odlučivanja da logorašima daje manje ili veće količine vode. Mogao je i sam popiti vode, kada je htio i koliko je htio, ali je uvijek bio u opasnosti od drugih logoraša. Svi su htjeli njegovu poziciju i bili su spremni učiniti bilo što da to postignu. Jednostavno vode nikad nije bilo dovoljno.

Osim što se logoraše ponekad i kažnjavalo manjim porcijama vode, vodu je logistički bilo teško dopremiti na Goli otok. U tu svrhu postojao je brod vodonosac "Izvor" koji je opskrbljivao logor vodom. Jedan od načina da se smišljeno doskoči problemu nedostatka vode na otoku bila je izgradnja velikog naplava gdje je prikupljana kišnica.

Spremnik za vodu
Autor fotografije: Darko Bavljak

Goli otok nije bio samo mjesto za mučenje i internaciju ljudi, već i vrlo razrađen industrijski kompleks. Još od početka logora tajna policija koristila je logoraše za razne poslove od izgradnje logora, pošumljavanja otoka pa do eksploatacije golootočkog kamena. S vremenom razvijale su se druge proizvodne grane poput obrade kamena, željeza, drveta, popravka brodova, vađenja pijeska, itd. Tajna policija, Udba, od ovih djelatnosti i trgovine raznim golootočkim proizvodima i sirovinama zarađivala je velik novac. Na mjestu prvog logora "Stara žica" nastale su brojne radionice koje su nakon 1956. godine prebačene na lokaciju u blizini пристаниšta. Zanimljivost je da je na Golom otoku dugo vremena postojala tvornica teraco pločica te da su njenim proizvodima popločene brojne javne ustanove širom zemlje.

Radionice na Golom otoku
Autor fotografije: Darko Bavoľjak

Kamena zgrada
Autor fotografije: Darko Bavoľjak

Kamena zgrada je prva zidana građevina na Golom otoku. Izgrađena je 1949. godine radom logoraša za potrebe smještaja uprave logora i isljednika. Nakon završetka izgradnje novog i većeg objekta za smještaj uprave i isljednika 1950. godine (vidi točku 2), kamena zgrada bila je korištena za smještaj čuvara. U kasnijim razdobljima kamena zgrada često je mjenjala funkciju.

VERA WINTER (1923. - 2015.)

Izvor: Privatni album obitelji Winter

Vera Winter, rođena Barišić, bila je mlada službenica u jednoj od saveznih institucija u Beogradu kada je objavljena Rezolucija Informbiroa u ljeto 1948. godine. Jedan od njezinih poznanika bio je prepoznat kao simpatizer Staljina što je bio dovoljan razlog da i ona postane sumnjiva. Nakon što je dvojici agenata Udbe naivno ispričala da sluša Radio Moskvu, vrlo brzo je uhapšena. Nakon teške istrage deportirana je u ženski logor na Golom otoku.

„One su imale sreće. Ja sam bila u brigadi koja je nosila kamen, i to od obale pa gore na brdo. Ono što je bilo teško osim samog nošenja kamena bilo je to da nismo imali nikakvu obuću, već nekakve gumene opanke. To su zapravo bile stare auto gume koje smo nečim zavezali. Užas. I nakon kratkog vremena počela je teći krv sa nogu pa sam morala razderati bluzu i napraviti opanke (...) Najteže mi je pao težak fizički rad bez odmora. To neprekidno nošenje kamenja ili cementnih vreća od jutra do mraka. Meni su se još do nedavno vidjeli ožiljci, a neki se još i danas vide, iako je prošlo 60. godina. To je prvo. A drugo je bilo psihička iscrpljenost, tolika da sam se u sebi lomila. Nisam više mogla, rekla sam si, napraviti ću što god od mene traže samo da umrem tog trenutka. Jel' možete to zamisliti?“

Izvadak iz intervjua s Martinom Previšićem 2009. godine u Zagrebu

ŽENSKI LOGORI

Za vrijeme sukoba sa Staljinom uhapšene su i u logore internirane 862 žene. Optužbe su bile gotovo jednake kao i za muškarce. Žene su od trenutka hapšenja bile fizički odvojene od muškaraca. Tijekom istrage bile su u posebnim zatvorima odnosno u posebnim dijelovima zatvora. Suđeno im je u odvojenim procesima nakon čega su transportirane u logore i zatvore u kojima su bile odvojene od muškaraca. Prvi logor u kojem su bile smještene u trajanju od kolovoza 1949. do siječnja 1950. godine bio je Ramski rit, koji se nalazio na granici Jugoslavije sa Rumunjskom. Logor se nalazio na močvarnom području blizu tada neprijateljske zemlje pa su zatvorenice prebačene u zatvor Zabela u Požarevcu.

Nakon toga žene su prebačene u logor na otoku Sveti Grgur gdje su provele oko godinu dana, od travnja 1950. do travnja 1951. godine, da bi potom bile prebačene na Goli otok u logor imena "Radilište 5" (R-V). Tu su provele također godinu dana. Tijekom ovog vremena, iako su bile na otoku zajedno s muškarcima nisu bile u doticaju s njima. Prema svjedočenjima bivših logoroša i logorašica, samo ponekad su jedni druge vidjeli izdaleka. Ženski logor na Golom otoku bio je na posebno nepristupačnom mjestu koje je imalo posebno loše vremenske uvjete jer je bio izložen stalim naletima vjetra. Slično upravnoj strukturi muških logora, isljednice su bile žene, a životni i radni uvjeti bili su teški. Nakon Golog otoka logorašice su prebačene ponovno na susjedni otok Sveti Grgur gdje su dočekale raspuštanje logorskog sustava i izlazak na slobodu.

Ostaci ženskog logora na Golom otoku
Autor fotografije: Darko Bavoljak

Nekadašnje radionice na Golom otoku snimljene iz zraka
Autor fotografije: Bruno Loje

ALFRED PAL (1920. - 2010.)

Autor fotografije: Darko Bavoljak

Alfred Pal bio je grafičar i umjetnik. Veliki dio njegove obitelji stradao je u holokaustu, a on sam bio je zatočenik talijanskih i ustaških logora. Godine 1943. priključio se partizanima. Nakon izbijanja sukoba sa Staljinom proveo je gotovo četiri godine na Golom otoku. Bio je uhapšen kao pristalica Rezolucije Informbiroa 1949. godine. Pušten je 1953. godine. Pal će se kasnije prisjetiti što mu je bilo najteže u logoru:

“Meni je osobno na Golom najteže bilo ostati čovjek. Vjerujem da je svakome tako bilo, jer ono što se tražilo od pojedinca bilo je obratno od onoga što se očekuje od normalnog čovjeka. Ja to nisam htio raditi i u tome sam išao da kraja. Nisam htio cinkati svoje drugove, nisam htio tući druge kažnjenike, nisam htio trčati isljedniku na raport. Platilo sam cijenu. Bio sam tri puta pod bojkotom, više puta tučen, a na koncu bio sam sinonim za “bandu”. To je bila cijena, ali nisam htio niti pedlja odstupiti od toga da ostanem čovjek na Golom.”

Izvadak iz intervjua s Martinom Previšićem 2009. godine u Zagrebu

GOLI OTOK - JUGOSLAVENSKA JAVNA TAJNA

Jugoslavenska tajna policija zabranjivala je logorašima koji su izlazili na slobodu govoriti o Golom otoku i svojim iskustvima u logoru. Logoraši su prije izlaska na slobodu morali potpisivati tzv. “Obavezu” u kojoj su se obvezali na šutnju o događajima u logoru pod prijetnjom ponovnog zatvaranja. Povratnici na slobodu uglavnom su razgovarali o Golom otoku samo s ljudima od najvećeg povjerenja. Tako je Goli otok dugo bio jugoslavenska javna tajna. Tema obračuna sa Staljinovim pristašama prvo se počela probijati kroz književnost još krajem 1960-ih godina, romanom Dragoslava Mihailovića „Kada su cvetale tikve“. Nakon Titove smrti 1980. godine objavljeni su deseci romana (Isaković, Hofman, Selenić, Mihailović) temeljeni na svjedočanstvima bivših logoraša koji su u godinama postupne liberalizacije društva otvorili ovu temu. U isto vrijeme javljali su se jako šturi i zakašnjeni odjeci sužbene historiografije te apologije ljudi iz aparata državne sigurnosti iz vremena sukoba Tito-Staljin koji su opravdavali postojanje logora za internaciju tvrdeći da bi “bez Golog otoka cijela Jugoslavija postala Goli otok”. Početkom osamdesetih godina 20. stoljeća represija i nasilje u razdoblju sukoba sa Staljinom postali su i tema igranih filmova, među kojima se po popularnosti izdvajaju “Balkanski špijun” te “Otac na službenom putu”. Pojavljivanje filmova, svjedočanstava i takozvane “književnosti Golog otoka” snažno je djelovalo na jugoslavensko društvo koje se već suočavalo s krizom. Unatoč povijesnom kontekstu nastanka logora, spoznaje o mučenjima na Golom otoku i surovom represivnom aparatu dodatno su razočarale brojne ljude i doprinijele rastućoj krizi povjerenja u jugoslavenski komunistički poredak. No, uslijed raspada Jugoslavije logor je ostao neistražena tema, novim državama sljednicama ne previše interesantna ostavština bivše zajednice.

VLADIMIR BOBINAC (1923. - 2014.)

Autor fotografije: Zoran Petrić

Vladimir Bobinac uhapšen je kao student povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Na Golom otoku proveo je dvije godine. Nakon demokratskih promjena devedesetih godina kada je dopušten pristup Golom otoku, Bobinac je počeo voditi privatne ture po Golom otoku. Do svoje smrti proveo je tisuće ljudi usput im prenoseći svoja iskustva iz logora. Svoje iskustvo s Golog otoka Vladimir Bobinac jednom prilikom opisao je sljedećim riječima:

„Goli otok je masa. Goli nije Alfred Pal, Pavle Ravlić ili ja. Goli nije pojedinac jer on je masa. Goli je premlaćivanje druga od strane njihovih ratnih drugova, prijavljivanje jedan drugoga. A to se teško može opisati. Goli je kao Ejzenštejnov film o pobuni mornara u Odessi gdje nema glavnog glumca s lijepim zubima, već masa igra glavnu ulogu. Na Golom nema heroja jer se heroj ne može biti dvije ili više godina. Heroj umire ili ne umire u sekundi dok se na Golom umire godinama. Može se patiti samo do određene mjere nakon čega posrćeš i postaješ dio razbješnjele rulje koja se tuče i prijeti međusobno. Jedini uvjet da preživite je da postanete dio te rulje. Teško je opisati kako je golootočki sistem promijenio čovjeka da radi sve što je morao raditi. To je moj pogled na sve to.“

Izvadak iz intervjua s Martinom Previšićem 2010. godine u Krku

GOLI OTOK U SUVREMENOJ HRVATSKOJ KULTURI SJEĆANJA

Goli otok predstavlja jedno od povijesno i simbolički najvažnijih mjesta u suvremenoj povijesti Hrvatske. Negostoljubivi otok podno Velebita obilježen je kao središnje mjesto represije jugoslavenskog komunističkog režima nad neistomišljenicima. No unatoč njegovoj povijesnoj i simboličkoj važnosti, na postojanje nekadašnjeg logora, kasnije zatvora, danas upućuju tek devastirani ruševni objekti koji propadaju u otočkom kamenjaru. Pažljiviji posjetitelji na otoku će uočiti i nekoliko informativnih ploča, odnosno spomen-ploča posvećenih žrtvama te turističko-ugostiteljske sadržaje vrlo upitne primjerenosti. O muzejsko-obrazovnoj ustanovi koja bi na temelju profesionalnih znanstveno-istraživačkih, muzejsko-didaktičkih i pedagoških standarda tematizirala “Goli otok”, može se u ovom trenutku samo sanjati.

Devastacija prostora nekadašnjeg logora, kasnije zatvora, zorno ilustrira odnos hrvatske države i hrvatskog društva prema Golom otoku i njegovim žrtvama. Goli otok i njegove žrtve danas su samo jedna u nizu sporednih tema u kulturi sjećanja, ostavljenih na brigu malobrojnim entuzijastima koje ponajčešće obiteljska povijest veže uz bolnu temu. S obzirom na važnost tematiziranja diktatura u izgradnji demokratske političke kulture, kao i na istaknutu ulogu komunističke represije u kulturi sjećanja većine suvremenih postkomunističkih društava u Europi, postavlja se pitanje zašto je tome tako.

Razlozi skromne vidljivosti Golog otoka u hrvatskoj kulturi sjećanja su višebrojni. Govoreći o marginalnoj zastupljenosti teme Golog otoka u hrvatskoj kulturi sjećanja i rijetkim iskazivanjem empatije prema žrtvama, treba za početak reći da ambivalentan odnos prema žrtvama logora za preodgoj datira još iz razdoblja socijalističke Jugoslavije. Kombinacija neznanja o okolnostima hapšenja, deportacija i uvjeta boravka zatvorenika na Golom otoku s jedne strane, te straha od sovjetske invazije i njenih posljedica s druge strane, rezultirala je sumnjičavim pitanjima koja i danas suoblikuju javno mišljenje o ovoj temi. Neka od tih pitanja su: jesu li na

Golom otoku bili politički zatvorenici ili pak obični kriminalci? Ako su bili politički zatvorenici, jesu li oni zaista bili vatreni Staljinovi pobornici? Ako su bili staljinisti, što se drugo uopće moglo i učiniti osim internirati ih na izoliranom mjestu? Ako nisu bili staljinisti, kako su se uopće našli u situaciji da budu uhapšeni i internirani?

Činjenica jest da su neki od logoraša na Golom otoku bili vatreni pristaše Staljina što komplicira situaciju s priznavanjem statusa žrtve i onim zatvorenicima koji su na Golom otoku završili samo zato što ih je netko zlonamjerno prokazao kao navodne pristaše Rezolucije Informbiroa. Političke elite komunističke Jugoslavije nastojale su prikriti, odnosno opravdati političku represiju nad oponentima što djelomično objašnjava ambivalentan odnos prema Golom otoku u socijalističkoj Jugoslaviji. Šutnja, proizvoljna konstrukcija opravdanja i blaćenje političkih protivnika legitimacijske su strategije u svakoj diktaturi.

Građevina na Golom otoku 2018.
Autor fotografije: Boris Stamenić

Nakon zatvaranja zatvora i odlaska posljednjih zatvorenika koncem osamdesetih godina 20. stoljeća, planiralo se graditi turističko naselje na otoku, no planove za razvoj turizma na otoku prekinuo je početak rata u Hrvatskoj 1991. godine. Iako izvan područja zahvaćenog ratnim sukobima, objekti nekadašnjeg zatvora na Golom otoku su temeljito opljačkani, devastirani i prepušteni zaboravu. Stočari iz okolnih naselja Goli otok koriste za ispašu ovaca koje neometanu lutaju po otoku.

No odgovor na pitanje zašto žrtve političke represije na Golom otoku ni danas u demokratskom, postkomunističkom poretku ne nailaze na jednoznačno uvažavanje i široko društveno priznanje, zahtijeva detaljniji uvid u suvremenu hrvatsku kulturu sjećanja i vrijednosno-ideološke okvire suvremenoga hrvatskog društva.

Prvi razlog marginalizacije Golog otoka u hrvatskoj kulturi sjećanja je etnička struktura zarobljenika. Nakon 1990. godine u postkomunističkim društvima prevladala je etnocentrična politika povijesti. Relativno nizak postotak Hrvata među logorašima ne kvalificira ga kao mjesto nacionalnog stradanja.

Drugi razlog je ideološka orijentacija žrtava. Bez obzira jesu li bili ili nisu bili pristaše Rezolucije Informbiroa, mnogi zarobljenici bili su uvjereni komunisti, Jugoslaveni i veterani Narodnooslobodilačke borbe. Ta činjenica se također negativno reflektira na njihovu percepciju u dijelu hrvatskoga društva. Zbog ideološke orijentacije velikog broja zatvorenika, Goli otok se ne uklapa u nove povijesne narative. Iako je javno prepoznat i priznat kao simbol represije u komunističkoj Jugoslaviji, Goli otok ne predstavlja središnji element antikomunističkog diskursa u Hrvatskoj što posljedično smanjuje i njegovu generalnu vidljivost.

Treći razlog marginalizacije Golog otoka u hrvatskoj kulturi sjećanja je Domovinski rat, odnosno činjenica da je rat za nezavisnost Hrvatske već tijekom njegovog trajanja u prvoj polovici devedesetih godina 20. stoljeća afirmiran kao središnji vrijednosni i identitetni simbol hrvatskog društva. Rat u kontekstu raspada socijalističkog poretka i višenacionalne federacije predstavlja kolektivno iskustvo koje Hrvatsku razlikuje od većine postkomunističkih društava u Europi te djelomično objašnjava i razlike u odnosu prema memorijalizaciji suvremene prošlosti.

S druge strane, treba naglasiti da se višestruko iskustvo ratova i ideološki motiviranog nasilja na području Hrvatske u 20. stoljeću danas očituje u sporom, ali primjetnom trendu pluralizacije hrvatske kulture sjećanja te makar implicitnoj koegzistenciji nekoć nepomirljivih suprotnosti. Iako je riječ o načelno pozitivnom procesu, pluralizacija kulture sjećanja rezultira i stvaranjem percepcije konkurencije među žrtvama te osjećaja u dijelu javnosti da "oni drugi mare samo za svoje, a naše žrtve ne vide i ne priznaju" što posljedično vodi u nove podjele i sukobe.

U kojoj mjeri političko nasilje i njegove žrtve zaokupljaju dio javnosti vidljivo je iz ogorčenih komentara na portalima i društvenim mrežama. Anonimnost sudionika rasprava na internetu zasigurno pridonosi radikalnosti izrečenih stavova koji nerijetko prelaze u uvrede i prijetnje. Istovremeno, sve više ljudi se povlači iz diskusija u javnom prostoru preplašeni govorom mržnje ili pak uz konstataciju da ih niti povijest niti politika ne zanimaju. U takvim okolnostima, žrtve političkog nasilja često padaju u drugi plan i postaju potpuno nebitne.

Pozitivno je da se predstavnike vlasti ili barem njihove izaslanike s vijencima može vidjeti na obljetničkim komemoracijama na Golom otoku. Predstavnici političkih institucija Republike Hrvatske pohode Goli otok ponajčešće 23. kolovoza povodom Europskog dana sjećanja na žrtve svih totalitarnih i autoritarnih režima. No između slanja izaslanika s vijencem i izgradnje muzejsko-edukacijske infrastrukture s kvalificiranim osobljem i programima dug je put koji zahtijeva značajna ulaganja te spremnost različitih političkih i društvenih aktera da podrže taj proces.

Pristanište na Golom otoku 2018.
Autor: Boris Stamenić

Unatoč nepostojanju memorijalne ustanove i pratećih sadržaja, interes domaćih i stranih posjetitelja za razgledavanjem Golog otoka potaknuo je razvoj turističke infrastrukture u aranžmanu poduzetnika iz okolnih naselja na Krku, Rabu, te u Senju i Jurjevu. Nekadašnji logor, odnosno zatvor na Golom otoku koristi se pritom za reklamiranje izleta i izradu suvenira koji bagateliziraju patnju golootočkih zatvorenika. Posjetitelji se otokom mogu provozati kamenim stazama u prikolici koju vuče traktor s natpisom "Goli Express". Posjetiteljima na raspolaganju također stoji i ugostiteljski objekt "Pržun" što u lokalnom dijalektu znači "Zatvor". Otok povremeno posjećuju i tzv. "party brodovi" s kojih svira glasna glazba.

Literatura

- Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita*, Zagreb 1990.
Bilić, Đuro. *Goli otok i Dabrovine*, Zagreb 1998.
Bobinac, Vladimir. *Informbiroovac: uspomene iz Titova Alcatraza*, Zagreb 2017.
Ćuruvija, Slavko. *Ibeovac: ja, Vlado Dapčević*, Beograd 1990.
Ercegović Miloš, Josip. *Šest godina u paklu Golog otoka*, Rijeka 2002.
Hrast, Radovan. *Viharnik na razpotjih časa*, Ljubljana 2007.
Isaković, Antonije. *Tren 2*, Beograd 1982.
Jovanović, Dragoljub. *Muzej živih ljudi - Tom I*, Beograd 1990.
Lebl, Ženi. *Ljubičice bela – Vic dug dve i po godine*, Gornji Milanovac 1990.
Mihailović Dragoslav. *Kad su cvetale tikve*, Beograd 1987.
Mihailović, Dragoslav. *Goli otok 1*, Beograd 1990.
Marković, Dragan. *Istina o Golom otoku*, Beograd 1987.
Nikčević, Tamara. *Goli otoci Jova Kapičića*, Beograd 2010.
Previšić, Martin. *Povijest Golog otoka*, Zagreb 2019.
Simić, Mihajilo. *Na Golom otoku*, Beograd 1990.
Zemljar, Ante. *Pakao nade*, Zagreb 1997.

Impresum

Friedrich-Ebert-Stiftung
Regionalni ured za Hrvatsku i Sloveniju,
Praška 8, HR 10000 Zagreb, Croatia

Za izdavača: Türkan Karakurt, E-mail: tuerkan.karakurt@fes.hr
www.fes.hr

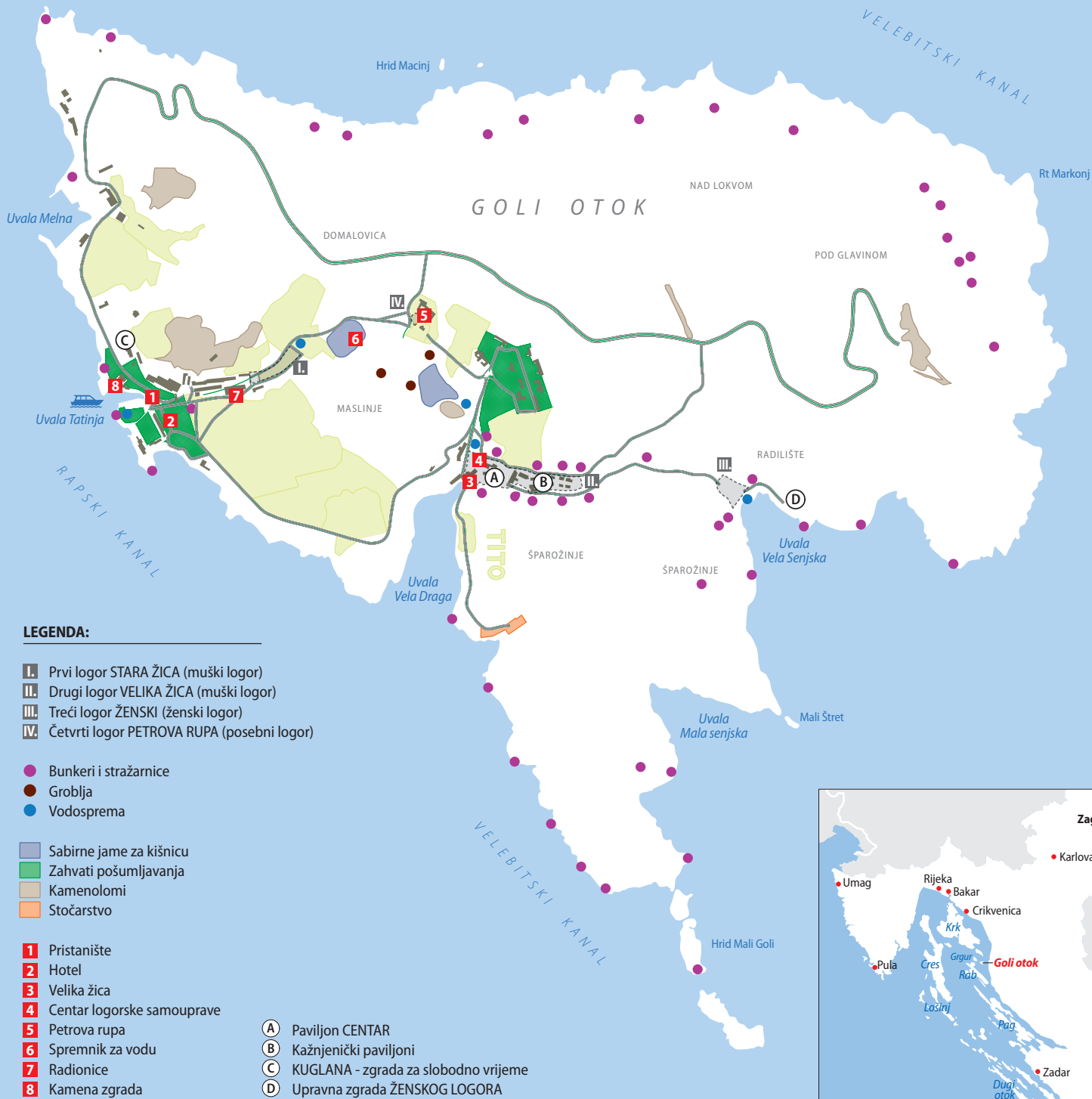
Fotografije: Arhiv Udruge Goli otok "Ante Zemljar", privatni arhiv dr. Martina Previšića, privatni album obitelji Winter, Darko Bavljak, dr. Boris Stamenić, Bruno Loje, Državna geodetska uprava
Fotografija na naslovnici: Stražarnica na Golom otoku. Autor: Darko Bavljak
Lektura: Meri Šimara
Dizajn: Vesna Ibrišimović
Naklada: 1000 komada
Godina: 2020.

ISBN: 978-953-7043-84-1

Komercijalna upotreba svih medija koje izdaje Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) nije dopuštena bez prethodne suglasnosti FES-a.
Stavovi objavljeni u ovoj publikaciji izraz su mišljenja autora i ne moraju se podudarati sa stavovima FES-a ili organizacije u kojoj autori rade.

GOLI OTOK 1949.-1956.

0 50 100 500 m

LEGENDA:

- I. Prvi logor STARA ŽICA (muški logor)
- II. Drugi logor VELIKA ŽICA (muški logor)
- III. Treći logor ŽENSKI (ženski logor)
- IV. Četvrti logor PETROVA RUPA (posebni logor)

- Bunker i stražarnice
- Groblja
- Vodosprema

- Sabirne jame za kišnicu
- Zahvati pošumljavanja
- Kamenolomi
- Stočarstvo

- 1 Pristanište
- 2 Hotel
- 3 Velika žica
- 4 Centar logorske samouprave
- 5 Petrova rupa
- 6 Spremnik za vodu
- 7 Radionice
- 8 Kamena zgrada

- A Paviljon CENTAR
- B Kažnjenički paviljoni
- C KUGLANA - zgrada za slobodno vrijeme
- D Upravna zgrada ŽENSKOG LOGORA

Autori:

Martin Previšić docent je na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Nositelj je kolegija usmjerenih na suvremenu povijest Hrvatske i Jugoslavije nakon 1945. godine. Doktorski rad pod naslovom "Povijest informbirovskog logora na Golom otoku 1949.-1956." obranio je 2014. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Boris Stamenić koordinator je programskog područja "Kultura sjećanja" u udruzi "Documenta - Centar za suočavanje s prošalošću" te predavač i trener u području civilne edukacije mladih i odraslih. Doktorski rad pod naslovom "Politički život jedne igre. Sinjska alka kao medij političke legitimacije u 20. stoljeću" obranio je 2015. godine na Humboldtovom sveučilištu u Berlinu.

Vladi Bralić osnivač je i direktor projektnog ureda "Arhitektonsko-građevinski atelje" u Rijeci. Diplomirao je na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu. U sklopu doktorskog studija na istom fakultetu priprema disertaciju o arhitekturi logora za političke zatvorenike na Golom otoku.